

Çınarə Zabit qızı İsgəndərli⁹³
LİRİK ƏSƏRLƏRİN TƏDRİSİ YOLLARI

Giriş. Bədii ədəbiyyat yüksək tərbiyəvi təsir gücünə malik olub, şagirdlərə hər tərəfli sağlam əxlaqi-estetik düşüncə, mənəvi saflıq, nitq zənginliyi və başqa bu kimi keyfiyyətlər aşılayır. Lirik əsərlər bu cəhətdən daha mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu səbəbdən də lirik əsərlərin öyrədilməsinə daha geniş imkanlar yaradılır. Lirikada insanda yeni duyğular yaradıb onları mənən kamilləşdirir. V.Q.Belinskiyin dili ilə desək, lirika dilsiz duyğulara söz və surət verir [3, s. 6]. Lirik əsərlər vasitəsilə həyat hadisələri, əhatə olunduqları şərait və insanların hiss və həyəcanları ilə yaxından tanış olurlar.

Şagirdlərin əxlaqi-estetik tərbiyəsinin inkişafında lirik əsərlərin rolu əvəzsizdir. Bu səbəbdən də əsl həyati duyğuları özündə əks etdirən şeirləri oxuyarkən oxucunu həyəcanlandıran, hissələrinə təsir edən, duyğularını inkişaf etdirən lirik əsərlərin tədrisi mənəvi ehtiyacdən doğan zərurətdir. Lirik əsərlərdə əşya və hadisələrin təsirindən yaranan hiss və həyəcan ifadə olunur. Şair lirik əsərləri yaradarkən vəzn, heca, qafiyə, rədif və s. kimi cəhətləri gözləməlidir. Az sözlə dərin mənəli fikir demək, folklorun nadir incilərindən, klassiklərin hikmətli sözlərindən istifadə etmək lirik əsərlərə gözəllik və ölümsüzlük bəxş edir. Şair bədii sözün gücü ilə canlı həyat lövhəsi yaradır. Lirik əsərlərdə işlənən bədii ifadə və təsvir vasitələri şeiri daha canlı edir, onun bədiiyini gücləndirir. 5-ci sinifdən başlayaraq lirik şeirlər elmi-nəzəri əsaslarla şagirdlərə öyrədilir. Proqramda verilmiş şeiri tədris edərək nəzəri-metodik baxımdan giriş hissədə bu məlumatların verilməsi daha məqsədəuyğundur:

1. Şairin dövrü, həyat və yaradıcılığı haqqında qısa məlumat;
2. Tədris edilən şeirin yazıldığı tarixi şəraiti konkret şəkildə şərh etmək;
3. Şagirdlərdə şeirin ideya və məzmununa maraq yaratmaq;
4. Lüğət üzərində iş, mətndəki çətin söz, ifadə və cümlələrin izahı;
5. Şeirin poetik məzmunu;
6. Şeirin vəznü üzərində iş
 - a) heca vəznində yazılması, janrı, hecası, qafiyəsi və s.;
 - b) əruz vəznində yazılması, janrı, bəhri, bəhrin qəlibi, qafiyəsi
 - c) sərbəst yazılması, qafiyə sistemi və s.

Əsas hissə. Lirik əsərlərin öyrədilməsində müəllimin xüsusi elmi-nəzəri hazırlığı və pedaqoji-metodik ustalıq səriştəsi lazımdır. Lirik əsərlərin tədrisi zamanı müəllimlər aşağıdakı tələblərə əsaslanaraq dərslərinin səmərəli olmasına nail ola bilərlər:

1. Tədris prosesində müəllim şagirdlərinə konkret elmi məlumat verməlidir;
2. Təlimin texniki vasitələrindən səmərəli istifadə edərək mövzunu dərinləndirən mənimsətməlidir;
3. Keçilən mövzuları yaxın mövzularla, başqa fənlərlə inteqrasiya etməyi bacarmalıdır;
4. Müasir texniki tərəqqini izləmək və onun son nailiyyətləri ilə dərsləri bağlamaq müəllimin ən öndə vəzifəsidir;
5. Materialları asan yolla, həm də hərtərəfli şəkildə şagirdlərə çatdırmağı bacarmalıdır;
6. Yeni təklifləri, mülahizələri və mütərəqqi iş üsullarından düzgün istifadə edib dərslər intensivləşdirilməsinə nail olmağı bacarmalıdır;
7. Lirik əsərlərin tədrisi zamanı məzmun və ideya ilə bərabər, mövzunun tərbiyəvi əhəmiyyətini də ön plana çəkmə bilməli;

8. Hər bir dərslərin şərhində təlim, tərbiyə və bilikdən vəhdətdə istifadə etməyi bacarmalıdır;

9. Şagirdlərdə vətənpərvərlik və milli iftixar hissi yaratmalıdır. Lirik şeirlərin tədrisində onun təhlili məsələsi də digər vacib amillərdən biridir. Müasir texniki tərəqqi ilə əlaqədar lirik əsərləri təhlilini köhnə, ancaq ənənəvi təlim əsasında aparmaq heç də məqbul hesab edilmir. Elə məhz bu səbəbdən də təhlil müasir dərslərin tələblərinə uyğun formada aparılmalıdır. Belə olduğu halda, şagirdlər bu zaman şeirin mövzusu, ideyası, janrı xüsusiyyətləri, dili, yazılma səbəbi və s kimi bir çox məlumatlara yiyələnirlər. Lirik qəhrəman, eləcə də əsərdəki emosional hallar şeir haqqında şagirdlərdə müəyyən qədər təsəvvürlər yaradır. Qısacası, lirik şeirləri öyrənən şagirdlər sənətkarı, yazıçını ilhamlandıran ideyalarla tanış olur, onun şeirdə ifadə etməyə çalışdığı hiss və emosiyalar anlamağa çalışırlar. Təhlil şagirdlərin əsəri ilkin qavraması nəzərə alınaraq aparılır. Lirik əsər həcmcə yığcam olduğu üçün təhlil zamanı sənətkarın hər sözü, ifadəsi, əsərin hər misrası, təsvir olunan səhnənin detalları, bədii təsvir və ifadə vasitələri üzrə iş əhəmiyyətlidir. Lirik əsərin təhlili üçün sualların tərtibi zamanı aşağıdakı məsələlərə diqqət yetirilir.

1. Əsərin mövzusu, problematikası;
2. Lirik qəhrəmanın səciyyəsi;
3. Əsərdəki emosional ovqat;
4. Əsərin janrı, kompozisiya, dil, üslub xüsusiyyətləri, şairin novatorluğu;
5. Lirik əsər üzrə ədəbi-nəzəri anlayışların mənimsənilməsi (janrı, vəzn, misra, beyt, bənd, qafiyə, ölçü və s.);
6. Əsərin oxucuda doğurduğu təəssürat;
7. Sənətkarın niyyəti (əsərin ideyası) [2, s. 77].

⁹³ Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin magistrantı. cinara.isgandarli@mail.ru

Şeirlərin yaxşı yadda qalmasının bəzi özünəməxsus psixoloji xüsusiyyətləri də vardır. Belə ki, hər şagirdin anlama səviyyəsi, yaddasaxlama qabiliyyəti bir deyildir. İlk növbədə, şeirin uzunmüddətli yadda saxlanması üçün məzmununun şagird tərəfindən yaxşı öyrənilməsi vacibdir. Məzmunu tam şəkildə mənimsəyən şagird şagird üçün həmin şeiri əzbər öyrənmək, həm də yadda saxlamaq asan olar. Digər bir tərəfdən şeirin yaxşı yadda saxlanılmasında onun müəllim tərəfindən mükəmməl formada öyrədilməsinin böyük əhəmiyyəti var.

Lirik əsərlərin düzgün dərk olunmasında oxunun sürəti də vacibdir. Oxunun düzgün sürəti şeirin məzmununun tam və şüurlu şəkildə anlaşılmasını təmin edir. O, cümlədən onlarda həmin şeirlərə öz şəxsi münasibətlərini bildirmək, burada verilən duyğularla yaşamaq bacarığı tərbiyə olunur. Təhlil ilk növbədə məzmunun necə mənimsənilməsi ilə şərtlənir. Əslində mənimsəmə ilə təhlil bir- birinə yaxın proseslərdə. Çünki məzmun mənimsədilərkən müəyyən mənada təhlil aparılır. Hər bir əsərin sinifdə öyrədilməsi onun oxunması ilə başlanır. Müəllim tərəfindən şeirin ifadəli oxunması təcrübəyə əsasən demək olar ki, şagirdlərə daha yaxşı təsir edir. İfadəli oxu zamanı çalışmaq lazımdır ki, şagirdlər şeirin məzmununu, ideyasını və sənətkarlıq xüsusiyyətlərini daha dərinə və şüurlu şəkildə anlasınlar.

Qeyd etməliyik ki, birinci növbədə ifadəli oxunun texniki şərtlərinə əməl etmək lazımdır. Belə şərtlərdən biri oxucunun səsinin tonudur. İfadəli oxu zamanı sözlərin düzgün tələffüz edilməsi şeirin təbiiliyini və rəvanlığını artırır və bu da mətnin dərinə qavranılmasına səbəb olur. Lirik şeirlərin tədrisinin rolu şagirdlərin həyata münasibətlərinin fəallaşmasında da özünü göstərir. Lirik əsərləri əzbərləməyə şagirdlərin meylə hər zaman çox olur. Onlar bu əsərləri mənimsədikcə, ətraf mühitdə özünün və başqasının həyatında olan həqiqi gözəllikləri dərk edir, özünü mənəvi cəhətdən zənginləşdirir və bir şəxsiyyət kimi kamilləşdirir.

Məktəb təcrübəsində müəllimlərin yol verdiyi səhvlərdən biri dərs zamanı keçilən şeirin bütün şagirdlərdən əzbər soruşulmasıdır. Eyni mətnin dönə-dönə təkrar edilməsi əsərdən alınan təəssüratın sönükləşməsinə, maraqsızlaşmasına gətirib çıxara bilər [1, s. 114]. Bu zaman şeirin hissələrə bölünüb hər şagirdədən həmin bölgü üzrə əzbər soruşulması daha məqsədəuyğundur. Şeirin təhlili zamanı əsərdə istifadə olunan bədii təsvir və ifadə vasitələrinin izahı yazıçının dilinin zənginliyinə dəlalət edir. Əslində, bu şeirin həm qısalığı, həm də onun ahəngdarlığı, rəvanlığı, musiqiçiliyi, lakonikliyi və s cəhətləri ilə birbaşa bağlıdır.

Lirik əsərdə yazıçı həyata qarşı öz münasibətini, həyatın onda oyatdığı hisslərə ifadə edir. Lirikada hiss və həyəcanın daşıyıcısı olan lirik qəhrəman obrazının təhlili mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Lirik qəhrəman bir sıra hallarda şəxsiyyəti, təbiəti baxımından müəllifə yaxın olsa da, aralarında fərqlər mövcuddur. Daxili aləmin, psixoloji ovqatın, düşüncələrin, hiss və duyğuların dərinə, canlı ifadə olunduğu lirik əsərin qəhrəmanının heç də hər zaman şairin özü olduğunu söyləmək olmaz. Lirik əsərin qəhrəmanında sənətkarın şəxsiyyəti ilə səsləşən cəhətlər olsa da, digər ədəbi növlərdə olduğu kimi burada da müəyyən tipikləşmə, şərtlilik, ümumiləşdirmənin olması nəzərdən qaçırılmamalıdır.

Lirik əsərdə sənətkarlığın mühüm elementləri olan peyzaj detalları, portret təsvirləri, əşya obrazları, məcazlar da əsərdəki ovqatın, qəhrəmanın xarakterinin, yaşantılarının aydınlaşdırılması baxımından əhəmiyyətlidir. Lirikanın məzmunu insanın hiss və həyəcanını təşkil edir, çünki insanın keçirdiyi hisslər uzun müddət davam edə bilməz. Beləliklə, həyəcanın təsirini artırmaq üçün lirik əsərlər bəzi hallarda çalğı alətinin müşayiəti ilə oxunur. Bu cür əsərlər qədim yunanların simli musiqi aləti lira ilə bağlı olmuşdur. Zaman ötdükcə bu alətin müşayiəti ilə oxunan şeirlər lirik əsərlər adlanmağa başladı. Şeirdə həyatın məziyyətləri öz əksini tapır [4, s. 15].

Öyrədilən zaman şagirdlərin bunu duyması və qavraması ən başlıca məqsəd olmalıdır. Orta ümumtəhsil məktəblərində tədrisinə hər zaman ehtiyac duyulan lirik əsərlərə tədris proqramlarında lazımınca yer ayrılır. Bu da ədəbiyyat müəllimlərinin öz üzərlərində metodik cəhətdən səylə işləməyi tələb edir. Lirik əsərlər oxunan zaman şagird yazıçının qələmini, üslubunu öyrənir. Burada əvvəlcə mövzunun nədən bəhs edildiyi müəyyən edilir. Və beləliklə mətnin daxilindəki obrazlar, obyektlər təhlil edilir. Əgər mövzu təbiət təsvirinə həsr olunubsa təhlil obyektini kimi dağ, Günəş, ulduz, Xəzər dənizi, çay, meşə, ağac və s kimi təbiətə aid olan varlıqlar götürülür. Əgər mövzu vətənpərvərlik mövzusu olsaydı əsas təhlil obyektini kimi igid qəhrəmanlar, əsgər obrazı, kişilərlə çiyin- çiyinə vuruşan fədakar qadın obrazı təhlil edilir. Və yaxud da insanın daxilində olan vətənpərvərlik, vətən sevgisi kimi hisslər təhlil obyektini olur. Sevgi motivli lirik əsərlərdə vüsal, hicran, izzət, eşq, aşiq, yar, canan, kimi obraz və hisslərə yer ayrılır. Müəllim təhlil zamanı öz rəyini bildirərək şagirdin fikrinə müdaxilə etməməlidir. Belə olduğu halda şagirdlər sərbəst düşünüb öz fikirlərini sərbəst şəkildə ifadə edə bilmirlər.

Nəticə. Təhlil zamanı verilən sualların cavabını şagird özü düşünməli, araşdırıb tapmalıdır. Müəllim burada yalnız həmin tədqiqat prosesini təşkil etməlidir. Və xüsusilə bu qaydama unutmayaq ki, təhlil prosesi əsərin məzmununu qavranıldıqdan sonra aparılmalıdır. Məlum məsələdir ki, təhlil əsərin məzmununu öyrəniləndən sonra aparılır. Yəni, əvvəlcə şagird verilən mətnin məzmun və ideyasının nədən ibarət olduğunu anlayır, daha sonra təhlil edir. Şeirin əzbərlənməsi ilə təhlil edilməsi arasında fərq gözə görünəcək qədər çoxdur. Əzbərlənən zaman bəzən nəyi oxuyub, nəyi və niyə əzbərlədiklərini belə bilmədən oxuyurlar. Lakin təhlil zamanı onlar düşünürlər, nəyi təhlil edirik, niyə edirik. Mövzu nədir, nədən bəhs edir kimi bir sıra suallara cavab tapırlar. Bədii təsvir və ifadə vasitələrinin təhlili zamanı şagird Azərbaycan dili fənni ilə ədəbiyyat arasında fənlərarası inteqrasiya yaratmış olurlar. Çünki bədii təsvir və ifadə vasitələrinin tərkibi Azərbaycan dili qrammatikası ilə bağlıdır.

Ümumiyyətlə, bədii əsərlərin təhlili dərsləri müəllimdən dərin ədəbiyyatşünaslıq biliyi, metodik ustalıq, yaradıcı fəaliyyət, həmçinin, şagirdin maraq və tələbatlarını, psixologiyasını bilməyi tələb edir.

Ədəbiyyat:

1. Həsəni Bilal. Ədəbiyyatın tədrisi metodikası. Bakı, 2016
2. Yusifov Fəxrəddin. Ədəbiyyatın tədrisi metodikası. Bakı, 2012

Açar sözlər: ədəbiyyat, tədris, integrasiya, lirika, metodika

Ключевые слова: литература, обучение, интеграция, лирика

Key words: literature, teaching, integration, lyrics

Lirik əsərlərin tədrisi yolları

Xülasə

Şagirdlərin həyata baxışlarının formalaşmasında lirik şeirlərin çox böyük rolu vardır. Onlar bu əsərləri maraq və həvəslə mənimsədikcə, ətraf mühitdə və öz həyatlarında olan gözəllikləri dərk edir, mənəvi cəhətdən zənginləşir və kamil bir şəxsiyyətə çevrilirlər. Şagirdlər lirik əsərlər vasitəsi ilə həyat hadisələri və insanların hiss və həyəcanları ilə yaxından tanış olurlar. Orta ümumtəhsil məktəblərində tədrisinə hər zaman ehtiyac duyulan lirik əsərlərə tədris proqramlarında imkan daxilində yer ayrılır. Bu da ədəbiyyat müəllimlərinin öz üzərilərində metodik cəhətdən yüksək səylə işləməyi tələb edir.

VIII – IX siniflərdə lirik əsərləri elmi – metodik əsaslarla öyrətməyi bilmək müəllimlərin qarşısında duran ən əsas vəzifədir. Dərsdə lirik şeirin məzmununu janrından asılı olaraq misra-misra, beyt-beyt, bənd-bənd şərh edilir. Lirik poeziyanın qavranılması üçün şagirddən xüsusi həssaslıq, incəlik, müəllif niyyətini dərinləndirən duymaq qabiliyyəti tələb olunur. Lirik əsərlər üzərində iş zamanı şagirdlərin emosional təəssüratı dərinləşdirilir, tanış olmayan sözlərin mənası aydınlaşdırılır. Sözlərin düzgün yazılışı və deyilişi ilə bərabər mənə çalarlarını da öyrənirlər. Bunlarla yanaşı həmçinin şagirdin Lüğət ehtiyatı zənginləşir, nitqində canlılıq yaranır. Təhlil şagirdlərin əsəri ilkin qavraması nəzərə alınaraq aparılır. Qeyd etməliyik ki, lirik şeirləri şagirdlərə hələ ibtidai siniflərdən öyrətməyə başlayırlar. Əgər ibtidai siniflərdə tədris edilən şeirlər düzgün metodik nəzəri əsaslarla öyrədilsə, bu bir növ yuxarı siniflərdə lirik şeirlərin öyrədilməsi üçün əsaslı zəmin olar. Belə bir zəmin əsasında öyrədilən lirik şeirlər isə daha da güclü və təsirli emosional hissələr yaradır.

Способы преподавания лирических произведений (V-IX классы)

Резюме

Лирические стихи играют большую роль в формировании мировоззрения учеников. По пониманию этих произведений с интересом и энтузиазмом, они понимают красоту окружающей среды и их жизни, становятся морально обогащенными и становятся совершенной личностью. Школьники близко знакомятся с жизненными событиями, чувствами и эмоциями людей через лирические произведения. Лирические произведения, которые необходимо преподавать в средних школах, всегда доступны в образовательных программах. И это требует от учителей литературы усердно работать над собой в методологическом плане. Умение преподавать лирические произведения на научнометодической основе в V - IX классах - важнейшая задача, стоящая перед учителями. В уроке содержание лирического стихотворения объясняется часть за частью. Чтобы понять поэзию поэта, студенту нужна особая чуткость, изощренность, способность глубоко понимать замыслы автора.

Эмоциональное впечатление учеников при работе над лирическими произведениями углубляется, выясняется значение незнакомых слов. Они изучают значение слов, а также правильное написание и произношение. Следует отметить, что лирические стихи еще начинают преподавать в начальных классов. Если бы стихи, преподаваемые в начальных классах, преподавались правильно на теоретической основе, это было бы прочной основой для усваивания лирических стихов в высших классах. И лирические стихи, преподаваемые на такой основе, создают еще более сильные и более эмоциональные чувства.

Methods of teaching of lyric poems (V-IX grades)

Summary

Lyrical poems play a big role in formulating the students' worldview. By understanding these works with interest and enthusiasm, they understand the beauty of the environment and their lives, become morally enriched and become a perfect personality. Schoolchildren are closely getting acquainted with the life events, feelings and emotions of people through lyrical works. Lyric poems that need to be taught in high schools are always available in educational programs. And this requires literature teachers to work hard on themselves in methodological terms. The ability to teach lyric poems on a scientific and methodological basis in classes V - IX is the most important task facing teachers. To understand poet's poetry, the student needs special sensitivity, sophistication, and ability to deeply understand the author's plans. The emotional impression of students while working on lyric poems deepens, it turns out the meaning of unfamiliar words. They study the meaning of words, as well as correct spelling and pronunciation. At the same time it enriches the student's vocabulary and speech. The analysis is carried out taking into account the initial perception of lyric works by pupils. It should be noted that lyric poems are still to be taught at primary grades. If the poems were taught in elementary classes properly on a theoretical basis, this would be a strong basis for learning lyrical poems in the upper classes. And lyrical poems taught on such a basis create stronger and more emotional feelings.

RƏYÇİ: dos. S.Abbasova